

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

FEBRUARI
1949

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

22e JAARGANG
Nº 2

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8

CONTRIBUTIE 1949.

Aan de leden wordt vriendelijk, doch dringend verzocht, ter vermindering van onnodige kosten, het bedrag hunner contributie ad f 5.— over te schrijven op postrekening No. 18328 ten name van ondergetekende.

De leden, die van het Jaarboek een **gebonden** exemplaar wensen te ontvangen worden verzocht in plaats van f 5.— een bedrag van **f 8.50** te willen overschrijven. Mocht onverhoopt geen overschrijving op postrekening worden ontvangen, dan zal over de contributie worden beschikt **plus incassokosten, ad f 0.25.**

Willen zij die reeds f 6.50 betaalden (voor een gebonden exemplaar van het Jaarboekje) alsnog f 2.— suppleren?

Namens het Bestuur,
M. R. RADEMACHER SCHORER,
Penningmeester.

RECTIFICATIE.

De Redactie van het Jaarboekje stelt er prijs op, de volgende rectificatie op blz. 209 van het Jaarboekje 1947—1948 aan te brengen:

In plaats van de mededeling op 4 April 1946 dient gelezen te worden:
26 Febr. 1946. Aan L. van Vuuren, hoogleraar aan de Rijks-Universiteit, op grond van het Kon. Besl. van 10 Oct. 1945, Stbl. F. 221 (Ambtenarenreglement) met ingang van 1 Januari 1946 ontslag uit zijn functie verleend.

Verder leze men op blz. 201 (21 Januari, 2e alinea):
Aan dr. T. Goedewagen en dr. O. C. H. Nieschulz, hoogleraren — — enz.

DE AANSTELLING VAN NOTARISSEN IN DE PROVINCIE UTRECHT TEN TIJDE DER REPUBLIEK.

In de tegen het einde van 1948 verschenen aflevering van het Tijdschrift voor Geschiedenis (jaargang 1948, afl. 1 en 2) wordt in een aankondiging van een boekje van den Zwitserschen hoogleeraar Nabholz, dat studenten in de geschiedenis in het vak hunner studie wil inleiden, een rake opmerking geciteerd: „Ein Irrtum, der einmal in die historische Literatur eingegangen ist, ist nur schwer daraus zu entfernen”. Dit zinnetje kwam mij in de gedachten, toen ik in diezelfde aflevering in de bespreking van het in 1948 verschenen boek van Mr. A. Pitlo, De zeventiende en achttiende eeuwsche notarisboeken en wat zij ons omtrent ons oude notariaat leeren, de volgende mededeeling tegenkwam: „In de provincie Utrecht behoorde de creatie der notarissen tot de bevoegdheden van het gesaeculariseerde kapittel van St. Pieter”.

Zooals het hier is neergeschreven, heeft Mr. Pitlo het (gelukkig) niet gezegd. In het eerste stuk van zijn werk bespreekt hij de notarisboeken uit de 17e en 18e eeuw, d.w.z. de handleidingen, die enkele notarissen ten bate hunner collega's hebben geschreven, en die dus gewijd zijn aan de notarieele practijk. De meeste dergelijke boeken hebben in de provincie Holland het licht gezien. De schrijver noemt er verder nog een uit Utrecht, een uit Zeeland en een uit Friesland. Om het eerste van deze drie is het ons thans te doen. Het is geschreven door Mr. Gerard van Wassenaer, advocaat en notaris te Utrecht, draagt den titel: Practyk Notariael, en werd in 1661 te Utrecht voor de eerste maal gedrukt. Wie was deze auteur?

Mr. Gerard van Wassenaer, die te Utrecht werd geboren en daar in 1664 op 75-jarigen leeftijd overleed¹⁾, legde er op 28 April 1612 den eed af als advocaat voor den Hove. Aanvankelijk is hij alleen als zoodanig werkzaam geweest en eerst op 7 November 1634 werd hem door de Staten commissie als notaris verleend, terwijl hij 14 November in die kwaliteit door het Hof werd beëdigd. Vermoedelijk houdt zijn optreden als notaris verband met de functie, die hij eveneens in 1634 verkreeg, nl. die van secretaris van het kapittel van St. Pieter te Utrecht. Van zijn voorganger in dit ambt Mr. Christiaen Bruningh kan dat zelfs worden aangetoond. Volgens den hem op 3 Februari 1608 verstrekten commissiebrief heeft deze in het door hem ingediende request aan de Staten medegedeeld, dat hij tot secretaris van het kapittel van St. Pieter was aangesteld, „mits dat hij hem voor sijne admissie soude moeten doen creëeren notaris”.

De toelating van notarissen door de wereldlijke overheid

¹⁾ Burman, Traiectum eruditum, p. 446.

dateert uit den tijd van Karel V. De desbetreffende placaten zijn o.a. in het Groot Utrechtsch Placaatboek en ook weder in het boek van Mr. Pitlo afgedrukt. Een nieuwe regeling kwam voor het Nedersticht tot stand bij een placaat der Staten van Utrecht van 22 Januari 1606, dat eveneens in het genoemde Placaatboek te vinden is. In art. 4 ervan is voorgeschreven, dat notarissen een acte van creatie door de Staten of hun Gedeputeerden behoeften, om vervolgens door het Hof geëxamineerd en na het afleggen van den ambtsead geadmitteerd te worden. Op grond van deze bepaling ontving Bruyning zijn commissie op 3 Februari 1608 en werd hij den 16en beëdigd, terwijl v. Wassenaer, gelijk gezegd, den 7en November tot notaris werd gecreëerd en den 14en den eed aflegde.

Tusschen 1 September 1634, den laatsten dag, waarop Bruyning een resolutie van het kapittel inschreef, en 31 October, den eersten dag, waarop v. Wassenaer in het resolutieboek als secretaris voorkomt, moet deze laatste zijn aanstelling als zoodanig ontvangen hebben. In het resolutieboek komt zij evenwel niet voor. Den 29en October 1635 werd hij tevens tot bibliothecaris benoemd, onder uitdrukkelijk voorbehoud, dat dit ambt niet met het secretariaat vereenigd behoefde te zijn. Den 16en Juni 1643 werd hem op zijn verzoek uit beide functies ontslag verleend wegens drukke andere bezigheden. Als notaris is hij in de stad werkzaam gebleven: zijn bij het oud-archief der gemeente Utrecht bewaarde protocol gaat door tot 1662. Aangezien het evenwel niet meer dan een vrij dun deel omvat, kunnen wij gevoegelijk aannemen, dat zijn hoofdwerkzaamheid elders en dan waarschijnlijk in de advocatuur gelegen was.

Behalve het ambt van secretaris van het kapittel vervulden zowel Bruyning als v. Wassenaer er ook de functie van notaris. Uiteraard zijn zij daarin niet de eenigen geweest, maar van hen heb ik het speciaal nagegaan, omdat het fungeeren van den tweeden als zoodanig de aanleiding voor dit artikel vormde. Een kapittel heeft natuurlijk evenals elk ander college vanouds behoefte gehad aan iemand, die in de vergaderingen de pen kon voeren en de correspondentie verzorgen. Volgens het Rechtsboek van den Dom, dat ook den anderen Utrechtschen kapittelen tot leidraad strekte — het kapittel van St. Pieter bezat een afschrift, dat het zelfs vóór in zijn statutenboek, het Liber camere cathenatus, had laten opnemen — behoorde het schrijven der brieven tot de taak van den scolasticus, den kanunnik, die o.a. met het toezicht op het onderwijs aan de kapittelschool was belast. Reeds ten tijde van Wstinc echter werd zijn functie als secretaris door den scriptor ecclesie waargenomen. Deze was een ambtenaar, die salaris ontving en een ambtsead aflegde. Hij trad als notaris op en wordt dan ook als zoodanig betiteld. Wanneer een gezegelde brief moest worden afgegeven,

mochten de zegelbewaarders, dat waren de deken en drie kanuniken, dien niet bezegelen, of hij moest geschreven zijn met de hand van den gezworen notaris van het kapittel.

Zoo was het in het begin der 17e eeuw eigenlijk nog. De secretaris van het kapittel was tevens notaris en als het college de diensten van een notaris behoefde, trad hij als zoodanig op. Bruyning heeft zelfs een afzonderlijk protocol daarvoor aangelegd, dat door v. Wassenaer is vervolgd en nog in het kapittelarchief berust (Inv. no. 61). In het gewone protocol van den laatste is echter wel eens een acte verdwaald, die in dat van het kapittel thuis behoorde. Voor Bruyning is dit niet na te gaan, omdat van hem geen gewoon protocol bewaard gebleven is. Het was dus niet, gelijk Mr. Pitlo zegt (blz. 58), zoo, dat de aloude bevoegdheid van den bisschop om notarissen te benoemen op de kapittels was overgegaan en de stedelijke overheid daarmede deze bevoegdheid had. De notarissen, die in de stad werkzaam waren, werden als zoodanig toegelaten door de Staten. Daarnaast kon zoo iemand van een kapittel een speciale aanstelling krijgen, maar in die kwaliteit was hij zuiver en alleen ambtenaar van het college, in welks dienst hij stond.

A. J. VAN DE VEN.

DE SINT-JANSVIERING DOOR DE GILDEBROEDERS VAN SINT-ELOYE OF SMEDEGILD.

In het Jaarboekje van „Oud-Utrecht” (jg. 1947 en 1948 blz. 57) wordt melding gemaakt van de viering van het Sint Jansfeest, waarbij ook de uitdrukking ter sprake komt „ghevangen verlossen” in het Resolutieboek 1615. Juni 24. („Op Sint Jansdach als de gildebroeders haar ghevangen verlossen”).

Waarschijnlijk zal men de beteekenis van deze uitdrukking moeten zoeken in één der vele in gewest verdwenen folkloristische Sint Jansgebruiken, welke elders echter nog voortleven.

Sint Jan was immers bijzonder de patroon der Hoefsmeden. Algemeen schrijft men dit patronaat toe aan de nagel, waarmede Herodias de tong van den onthoofden Joannes de Dooper liet doorsteken (o.a. Kerler, Doyé). Hieraan werden vooral de hoefsmeden bij hun werk herinnerd. Behalve te Utrecht werd ook te Zwolle het St. Jansfeest op bijzondere wijze gevierd. Daar bestond in de „Smeden”, de wijk of buurt waar de smeden hun bedrijf uitoefenden, het zoogenaamde Sint Jansgilde. Daags voor St. Jan (24 Juni) verscheen de Gildeknecht met een keteltje langs de huizen der Smedenbuurt, waarbij de straatjongens riepen:

Doar kump Sint Jan
met het ketteltien an,

en waarbij de gilde-bode zich allerlei baldadigheden van de jeugd moest laten welgevallen. Op de feestavond werd bier en wijn alsmede krentenbrood ten beste gegeven.

Nu kan „het gevangenen verlossen” ook met Sint Jansviering in verband staan. Joannes zat onder Herodes in de gevangenis (Luc. XI. Math. XIV). Daarop steunt ook de St. Joanneslegende, welke luidt als volgt:

Toen Herodes St. Jan zocht *gevangen* te nemen en zijn soldaten uitzond om hem te zoeken, gebeurde het, dat een verrader tot Herodes kwam en zeide, dat Joannes zich bevond in het huis, dat zij met een *tak* versierd zouden vinden. Toen de soldaten den volgenden morgen in het dorp kwamen, zagen zij tot hun verwondering en teleurstelling dat alle huizen met een tak versierd waren. Ter herinnering aan deze list om St. Jan uit de gevangenschap te houden worden nu nog *Sint Janstakken*, of kransen van groen en bloemen met St. Jan aan de muren van het woonhuis opgehangen, en blijven ze hangen totdat zij verdord zijn. Dit gebruik bestond in Duwen, Wehl en andere Geldersche plaatsen.

Er is dus wel een verband te ontwaren tusschen St. Joannes en de gevangenen in dit volksgebruik. Dit komt nog sterker uit in het gebruik, dat nog voortleeft in het Geldersche stadje Huissen. Daar wordt door de Gilden 's Maandags na Sint Jan een spiegelgevecht gehouden, waarbij ook *gevangenen* gemaakt worden, die soms op een wagen worden meegevoerd en daarna bevrijd worden. Mogelijk had zoo iets ook te Utrecht plaats bij de Gildebroeders van St. Eloy, de smeden.

A. E. R.

FUNDATIES, VRIJWONINGEN EN PREUVES.

In de vergadering van 18 Januari heeft *mr. J. W. C. van Campen*, nadat het huishoudelijk deel van de agenda was afgehandeld, een lezing gehouden over de „Fundaties, vrijwoningen en preuves te Utrecht”. Deze instellingen vervullen een belangrijke sociale rol in de stedelijke gemeenschap en haar taak ligt grotendeels op het gebied der armenzorg. Spr. begon met de beantwoording van de vraag: wat is een fundatie, een vrijwoning, een preuve. Aan deze drie verschijningen ligt eenzelfde begrip ten grondslag. Spr. zette daarop eerst het algemene begrip uiteen en wees daarna aan de hand van voorbeelden aan hoe dit in de wereld van de Utrechtse armenzorg tot uiting komt.

De drie instellingen, welke het onderwerp uitmaken van de lezing vallen onder het begrip stichting. Het verschil is gelegen in het doel. Het woord fundatie gebruikt men bij voorkeur, maar niet uitsluitend, voor stichtingen, van godsdienstige, culturele of filantropische aard. Beperkt men zich tot het laatst dan kan het onderwerp nog

wat worden ingekort tot: een stichting op het gebied van armenzorg.

De wijze waarop de armenzorg wordt beoefend blijkt uit het doel en de werkwijze die in de fundatiebrief worden aangegeven. Zo vindt men fundaties, die ingesteld zijn om aan behoeftige mensen onderdak te verschaffen. Worden deze woningen gratis of zo goed als gratis beschikbaar gesteld, dan spreekt men van *vrije woningen*. Zo vindt men ook fundaties, die de bedoeling hebben aan armen een geregeld terugkerende toelage in natura of geld te verstrekken, welke toelagen „preuven” worden genoemd.

Vrije woningen en preuven zijn dus twee wijzen van armenzorg waarop een fundatie gericht kan zijn; ze zijn als het ware de uiterlijke verschijningsvormen waarin het juridische begrip fundatie zich uit, naar buiten optreedt, tot uitvoering wordt gebracht. Het kan derhalve een onjuiste indruk wekken door fundaties, vrije woningen en preuven naast elkaar te stellen, alsof het drie gelijkwaardige begrippen zijn. — Het algemene begrip is: fundatie — en deze fundatie kan zich uiten in, kan tot doel hebben: b.v. het verschaffen van vrije woningen, of het verstrekken van preuven of beide tezamen.

Voor zich tot de Utrechtse fundaties te wenden wilde spr. nog enkele opmerkingen maken over „vrije woningen” en „preuven”.

Een typisch Utrechts woord voor de vrijwoning is: Kamer. In de Utrechtse archieven treft men — ook buiten fundatieverband — herhaaldelijk het woord „kamer” aan voor: zeer kleine woning. De gelijkstelling van beide termen wijst op een toestand, waarbij kamer en woning samenvielen, dus op de éénkamerwoning. Het woord is blijven leven bij de vrijwoningen: de Sionskameren, de Gronsveltkameren, de Beijerskameren en de Breyerskameren zijn er voorbeelden van. Treffender is een andere benaming voor dit soort woningen: die van Godskameren, d.w.z. kameren, die om Gods wil, dus gratis, om een godsdienstig motief, vergeven werden.

Sommige vrije woningen - fundaties verschaffen de behoeftige niets anders dan een vrije woning - aan andere is bovendien nog een preuve verbonden.

Preuves zijn uitkeringen in geld of natura, die op gezette tijden plaats hebben. Aanvankelijk had het woord volstrekt niet de betekenis van uitkering aan armen. Preuve kwam ook voor in de vorm prove, provende, wat afgeleid was of samenhang met praebende, in het latijn praebenda. Dit betekent datgene, wat verschaft moet worden. Voor grote zowel als kleine uitkeringen bleef de term prove in zwang. En wie een prove genoot, werd wel provenier genoemd, een naam die ook werd gegeven aan hen die zich in een gasthuis hadden ingekocht. Spr. behandelde vervolgens een aantal fundaties, vrije woningen en preuves, die karakteristiek zijn voor hun soort.

GIJSBERT KNIJFF, MESSESTEECKER.

Het beroep van „messesteecker” dat enige Utrechtse burgers in het midden der 16de eeuw uitoefenden, is minder moorddadig dan men bij eerste lezing zou vermoeden. Het was er een van de meest vreedzame. In die jaren was het een gebruik om het zakmes, de degen en dergelijke voorwerpen, die ten dele als luxe werden beschouwd, op het heft of gevest te doen versieren met het familie-wapen, een devies, naam of enig ornament. Gijsbert Knijff, de graveur, d.i. „steecker” schijnt zich voor deze soort werkzaamheden bijzonder geïnteresseerd te hebben. In de kwaliteit van messesteecker wordt hij vele malen genoemd. Ook voor het stadsbestuur heeft hij opdrachten uitgevoerd, wat o.m. uit deze notitie in de Kameraarsrekeningen van 1551 blijkt:

„Hem Gijsbert Knijff, messesteecker, betaalt 8 sc. 9 penn. uut sake hij in September op vijff dezer stads beckens (voor omroeper) in het midden gesteecten heeft dezer stadt wapens ende daeronder 't woort Utrecht”. — „Noch heeft hij op vijff speijtsen (lansen voor de wachtlieden) desgelijcx, als voren gesteken die stadts wapens, ende daeronder Utrecht”.

De voorwerpen, die hij voor het stadsbestuur versierde, dienden als „vereering” aan hen, die zich om een of andere reden, voor de stad of burgerij verdienstelijk hadden gemaakt, evenals men voor sommige ingezetenen „glaesen”, d.w.z. geschilderde ruiten liet maken en bij bijzondere gelegenheden aanbood. Ook over die glazen laten de archivalia herhaaldelijk lezen.

Ook zijn naam Knijff was op zijn beroep toepasselijk. Knijff of cniyf was in de middeleeuwen en in de 16de eeuw de algemeen gebruikelijke benaming voor mes, in het bijzonder voor knipmes. Nog heden ten dage wordt een zakmes knijf geheten, in het bijzonder in de provincie, vooral in het Zuiden, en wellicht ook elders. De familienaam Knijff komt reeds in de 15de eeuw veelvuldig voor en was eigen aan enige geslachten van graveurs, goud- en zilversmeden, enz.

OUDEGEIN.

Aan de weg Utrecht—Vreeswijk, even buiten het dorp Jutphaas, ligt verscholen tussen hoog geboomte het huis Oudegein. Het huis stamt uit de eerste helft van de 17de eeuw, het is sober van architectuur, goed van verhoudingen en in volkomen harmonie met de directe omgeving. De heer W. J. Varik, die er in „Heemschut” een artikel aan wijdt, noemt het een der best bewaard gebleven voorbeelden van dit soort bouwkunst uit onze glorie-tijd.

Het tegenwoordige gebouw heeft verschillende voorgangers gehad, aan wie een minder gunstig lot beschoren was.

Over de stichting van Oudegein schijnt niets bekend te zijn, het wordt reeds in de 12e eeuw genoemd en zal oorspronkelijk zijn opgericht ter bevestiging van de IJseltol, belangrijk knooppunt in het vroege handelsverkeer met Utrecht. Als grensvesting heeft het in niet geringe mate gedeeld in de rampspoed van de in de middeleeuwen telkens weer opblaiende oorlogen tussen Holland en het Sticht. Het is herhaaldelijk belegerd, in brandgestoken of tot de grond verwoest, maar even zo vaak herrees het uit zijn puin.

De heer Varik doet dan enige mededelingen over het tegenwoordige kasteel, dat door Adriaan Ploos van Amstel, een der rechters van Oldenbarneveld, in 1633 op oudere grondslagen werd gebouwd. In de keldermuren zouden nog sporen zijn te vinden van een oude gevechtstoren. In de loop van de jaren is er, althans uitwendig, maar zeer weinig aan het huis veranderd. De hoofdvorm is nog precies dezelfde als voor ruim twee eeuwen. De kruisramen moesten naar de smaak van de 18e eeuw plaats maken voor de roedeverdeling. Tezelfder tijd zullen de vensters in de rechterzijgevel zijn gedicht. De oorspronkelijke hoge houten ophaalbrug is veranderd in een vaste, waaronder weer een afzonderlijke brug is gemaakt, die toegang geeft tot het sousterrain, dat behalve van een deur, nog van een tweede venster werd voorzien.

Onmiddellijk grenzende aan de kasteelgracht ligt de boerderij met een aardige — naar schatting 18e eeuwse-gevel, van warmrode baksteen en boogjes met blokken van natuursteen.

De schrijver wijst erop, dat deze boerderij nog gedeeltelijk is omgeven door een cirkelgracht; naar hem werd meegedeeld waren hier voorheen de verblijven van de krijgsknechten gelegen.

Het lijkt hem echter geenszins onwaarschijnlijk, dat men hier de plaats van een der oudste sterkten zal hebben te zoeken, te meer, waar verondersteld mag worden, dat het middeleeuwse Oudegein niet veel anders zal zijn geweest dan een goed versterkte wohntoren. Toen in 1329 „Heynen Snoyen soon van den Ouden-Gheine” er mede werd beleend, heette het in de volkmond „de Snoyen-toren”; later, in 1355, wordt het om zijn geduchte versterking door de spraakmakende gemeente „de Wapentoren” genoemd.

Voorbeelden van kastelen, die oorspronkelijk uit zulk een toren hebben bestaan, zijn thans nog in het Utrechtse te vinden. Men beschouwe b.v. Weerdestein en de Natewisch, beide nog op zichzelf staande torens door een gracht omgeven; Walenburg, met later aangebouwd huis; Hinderstein en Rijnstein, eveneens met latere aanbouwsels en het thans misschien reeds gesloopte Lunenburg, dat in de oorlogsjaren werd vernield en waarvan in de ruïne de middeleeuwse toren met zware muren van grote moppen opgetrokken, nog zeer duidelijk viel te onderkennen.